

РОЗДІЛ 13 ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

УДК 821.581-3«19»

ТРАНСФОРМАЦІЯ ОБРАЗУ МАТЕРІ У ПРОЗІ КИТАЙСЬКИХ ПИСЬМЕННИЦЬ ХХ СТОЛІТТЯ

TRANSFORMATION OF MATERNAL IMAGE IN THE BASIS OF CHINESE WOMEN'S PROSE OF 20TH CENTURY

Война М.О.,

*кандидат філологічних наук,**асистент кафедри мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

У статті на матеріалі окремих прозових творів Чжан Айлін і Цань Сюе показано результат трансформації образу-архетипу матері в сучасній китайській жіночій літературі. Простежено розвиток смислового наповнення образу від культури матриархату до подій «руху 4-го травня» та кінця ХХ століття в Китаї. Зроблено спробу відшукати філософські та соціокультурні корені цього явища. Подано психоаналітичну візію цієї проблеми та виявлено особливості її художнього втілення.

Ключові слова: матір, архетип, психоаналіз, патріархат, фемінізм.

В статье на материале отдельных прозаических произведений Чжан Айлин и Цань Сюэ показан результат трансформации образа-архетипа матери в современной китайской женской литературе. Прослежено развитие смыслового наполнения образа от культуры матриархата до событий «движения 4-го мая» и конца XX века в Китае. Предпринята попытка отыскать философские и социокультурные корни этого явления. Подано психоаналитическое видение данной проблемы и особенности его художественного воплощения.

Ключевые слова: мать, архетип, психоанализ, патриархат, феминизм.

The article on the material of individual prose by Zhang Ailing and Can Xue shows the result of the transformation of the image-archetype of mother in modern Chinese women's literature. It studies the development of the meaningful filling of the image from the culture of patriarchy to the events of the "May 4 movement" and the end of the 20th century in China, the attempt to find the philosophical and sociocultural roots of this phenomenon is made. Psychoanalytical vision of this problem and the features of its artistic embodiment are given.

Key words: mother, archetype, psychoanalysis, patriarchy, feminism.

Постановка проблеми. Архетип-образ матері та материнської любові є вічним мотивом світової літератури. Образ матері в літературі має дуже багатий внутрішній зміст. За останні роки з розвитком феміністичної критики дедалі більше та більше дослідників звертається до цієї сфери в пошуках нової інтерпретації образу жінки-матері. У китайській літературі образ матері переживає суттєву трансформацію та набуває діаметрально протилежної конотації, пройшовши шлях від «янгюла» до «демона». Розуміння поступального руху від сакрального до профанного уможливорює викриття глибинних психологічних деформацій китайського суспільства та зародження нового розуміння себе та власної ідентичності в соціумі та у світі загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Від часів руху «4-го травня», коли переосмислювалися традиційні образи та сюжети, з новою силою

дослідження навколо образу матері розгорілося на хвилі феміністичних ідей, які активно проникали до Китаю. Жіночі образи творів крізь призму китайської жіночої прози розглядали такі китайські дослідники, як Шоу Цзінсін / 寿静心, Цуй Цзунчао / 崔宗超, Юй Хаоянь / 于昊燕. Масштабне та ґрунтовне за своїм значенням дослідження жіночої прози належить доктору філологічних наук Ісаєвій Н.С., в основі якого лежить повне переосмислення канону. Попри це, вважаємо за необхідне зупинитися саме на архетипній природі образу матері та наголосити на психологічних причинах його деформації.

Постановка завдання – простежити процес трансформації образу-архетипу матері в китайській жіночій прозі ХХ століття та визначити основні способи його втілення у творах китайських письменниць, вказати на ключові психологічні передумови

викривлення стереотипу жінки-матері в сучасному суспільстві Китаю.

Виклад основного матеріалу. Ключовим у психоаналітичній теорії К.-Г. Юнга є архетип (від грец. *arche* – початок + *typos* – образ) – поняття на позначення початкових універсальних символів або мотивів, які існують у колективному несвідомому й виявляють себе у сновидіннях. Вони повторюються в сюжетах міфів і казках різних народів, оскільки відклалися в колективне несвідоме від часів зародження людства. К.-Г. Юнг зазначав, що архетипи самі по собі порожні та визначені не за змістом, а формально і лише певною мірою, бо початковий образ є визначеним щодо свого змісту лише тоді, коли він стає очевидним і збагачується фактами свідомого досвіду. Архетип може мати назву та незмінне ядро значень, однак завжди лише тільки у принципі й ніколи щодо його виявів. Так само і специфічне виявлення образу матері в будь-який момент часу не може бути доведене з архетипу матері, це залежить від багатьох супутніх факторів [1, с. 116–137]. Його сутність – дещо «материнське», таке як піклування та співчуття, магічне, духовно високе, родюче, потаємне, те, що дає притулок і харчування. У негативному значенні цей архетип може означати щось тасмне, загадкове, темне, те, що вселяє жах і є неминучим, мов доля [2].

У традиційній китайській літературі основним був образ «люблячої матері / 慈母为主题», матір символізувала пошану та велич, доброту, любов і тепло. Споконвічно цей образ характеризувався доброчесністю, безкорисливістю, цнотливістю, покірністю та мудрістю. Таке колективне несвідоме сприйняття материнської любові глибоко вкоринилося у підсвідомості китайців, сформувавши потужний «міф матері / 母亲神话» [3, с. 114]. Сакралізація материнства через дітонародження не лише не здатна змінити реальну гендерну нерівність, але й у разі посилює пригнічення та закріпачення жінки як філософію існування, оскільки возвеличення матері відбувається шляхом її відмови від усвідомлення своєї приналежності до жіночої статі.

Китайська письменниця Чжан Айлін /张爱玲 досить гостро зобразила егоїзм і жорстокість материнської любові, змалювавши образ «демонічної матері». Вона піддала сумніву та врешті зруйнувала сакральність материнства, ініціювала підрип засад «міфу матері» серед китайських письменниць-феміністок. У новий час такі письменниці, як Те Нін / 铁凝, Чи Лі / 池莉, Фан Фан / 芳芳, Цань Сюе / 残雪, Сюй Сяобін / 徐小斌 та інші підхопили цю лінію «переосмислення образу та ролі матері / 审母» Чжан Айлін. Китайські письменниці доводили, що тривале суспільне пригнічення призвело до її

спотворення та егоїзму, і цей викривлений образ «демонічної матері / 恶母» врешті сформував специфічний образ у сучасній китайській жіночій літературі. Універсальність, розмаїття та індивідуальна складність цього образу в китайській жіночій літературі 80-х років ХХ століття дають нам простір до абсолютно нового розуміння матері та жінки в сучасному суспільстві.

«Демонічна мати» в цьому контексті означатиме десакралізований, відмінний від стереотипного образ матері. Ця «демонічність» полягає, перш за все, в порушенні меж традиційної жіночої гідності, поведінка цих матерів багато в чому відмінна від давно визначеної чоловіками ролі жінки в патріархальному суспільстві, руйнує підвалини тисячолітньої традиційної культурної доктрини щодо соціально-етичних норм матері. Матері в цих оповіданнях не дають дітям захисту, любові та виховання, навпаки – вони обмежують і кривдять їх, вони позбавлені всіх традиційних чеснот. Вони чи то байдужі та егоїстичні, чи то неосвічені та вульгарні, жорстокі та свавільні, які прагнуть володарювати, контролювати та шпигувати. Під впливом різного роду сімейних, суспільних і культурних факторів особистість матері зазнала спотворення різного рівня, що дало змогу письменницям скористатися образом матері як шляхом до звільнення від утисків, що і є причиною її жахливої поведінки. Можна сказати, що під час дослідження образу матері на перше місце тепер виходять гендерні та індивідуальні характеристики. У сучасних оповіданнях китайських письменниць вона розглядається як явище більш широкого сенсу, уже не є лише етичною категорією, навпаки – вона являє собою мініатюрне декодування жіночого образу та жіночого досвіду [4, с. 76–77]. Отже, увага до творення та деформації образу матері в літературі, дослідження умов існування та долі жінки не лише відкриває нам шлях до розуміння розвитку жіночої свідомості, але й допомагає всесторонньо осмислити особливості жіночого «я» та її призначення.

Аналізуючи образ матері, китайські дослідники переважно концентрують увагу на двох періодах, коли він із новою силою виявив себе в сучасній літературі. Перший – це оспівування матері в жіночих творах періоду «4-го травня». Цей етап характеризувався масштабним колективним возвеличенням у літературі «люблячої матері», що викликало жваве обговорення та дослідження проблеми материнської любові та любові до матері. Другий – період нового часу / 新时期, коли комплекс материнства відродився з повною силою, а після 90-х років ХХ століття виникає явище «антиматеринства / 反母性». У цей період дослідники концентруються

на структурі образу матері в контексті теорій фемінізму. Однак дуже мало уваги приділено образу саме «демонічної матері». Китайський дослідник Шоу Цзінсін / 寿静心 у своїй праці «Революція жіночої літератури / 女性文学革命», аналізуючи трансформацію образу матері, зазначає, що після 80-х років XX століття образ матері від янгольського враз понизився до диявольського, а потім знову до природно-материнського. У цьому контексті китайський дослідник Цуй Цзунчао / 崔宗超 припустив, що «деякі китайські письменниці неправильно витлумачили фемінізм і сліпо потонули в його мутному вирі» [5]. Юй Хаоянь / 于昊燕 стверджує, що «в тіні морально-етичних догм конфлікт суспільних протиріч і традиційна неповноцінність психологічної структури жіночої культури призвели до поширення образу «демонічної матері» [6].

Китайці кажуть: «Материнська любов більша за небо / 母大于天», вона уявляється найбезкорисливішою, найприроднішою, найщирішою. Окрім того, у системі мовлення китайців є прямі перенесення притаманних матері святості, доброзичливості та душевної широти на інші речі, такі як Батьківщина, народ, нація, гори та річки тощо. У системі визначених культурних цінностей китайців мати є втіленням чеснот, і навіть у китайському словнику майже неможливо знайти ієрогліф, який мав би значення нешанобливого ставлення до матері. У період матриархату жінка займала найвище положення в суспільстві. Доказом того є численні артефакти з різьбленим зображенням жінки, датовані періодом кам'яного віку. Такі образи жінки часто супроводжувалися випуклими грудьми та репродуктивними органами. Тож, починаючи від поклоніння богині родючості, усвідомлення культури материнства формувалося в китайській традиційній міфопоетиці та мові, поступово проникаючи у ґрунт усієї культури Китаю. Ф. Енгельс зазначав: «Повалення материнського права було всесвітньо історичною поразкою жіночої статі» [7, с. 52]. Упродовж тисячолітньої історії феодальної культури в Китаї жінка сприймалася як «додаток» до чоловіка, як істота «нижчого гатунку». Ярмом на жіночі плечі лягли такі догми, як «男尊女卑 / возвеличення чоловіка та приниження жінки», «三从四德 / жіноча покірність чоловікам у чотирьох поколіннях», «三纲五常 / три підвалини та п'ять непорушних правил» тощо. Така класична література, як, наприклад, «闺范 / Закони гарему», «女诫 / Настанови жіноцтву», «女四书 / Жіноче чотирикнижжя», «古今烈女传 / Сказання про добродієвих жінок» тощо, волею-неволею загнали жінку в духовну пастку. Дівчатка від малечку отримували відмінне від хлопців виховання, їм прищеплювалася покірність батьку, чоло-

віку та сину («三从 / потрійна покірність»), що призвело до неможливості розвитку власного «я». Усе це надалі позбавило жіноцтво права голосу та суверенного права на самостійність [8, с. 61]. Ідея полягала в тому, аби на основі використання такого образу поступливої матері закласти підвалини для стандартизації ролі жінки та виховувати на їхній основі наступні покоління жінок, які б узгоджувалися з доктриною патріархату. Отож «міф матері в патріархаті все ще працював на чоловіка, а єдиною опорною ланкою сенсу матері було чоловіче, а не жіноче, а справжній життєвий досвід та емоційні переживання були відчужені культурою чоловічого права» [9, с. 191]. Мати була лише зразком морально-етичних норм жінки цієї епохи, вона мала відмовитися від усвідомлення себе як жінки, особистості задля схвалення нав'язаної їй соціальної ролі матері.

У китайській жіночій прозі найпершими, хто звернувся до людських пороків матері, були Чжан Айлін / 张爱玲 та Сяо Хун / 萧红. Вони намагалися зруйнувати тенденцію до оспівування матері, що встановилася після «руху 4-го травня», шляхом зображення її істинних і гріховних бажань, що стало першим визнанням чуттєвої сторони материнського існування в патріархальному суспільстві [10, с. 135]. У 80-х роках XX століття переосмислення та реформування образу матері стало ключовим елементом у китайській жіночій літературі, материнська любов розкривалася в багатогранній, різноступеневій і багатовимірній площині. Були створені такі образи «демонічної матері», як Ла Ла / 辣辣 (Чи Лі «Ти – річка» / 池莉 «你是一条河»), Си Івень / 司猗纹 (Те Нін «Троянди» / 铁凝 «玫瑰们»), Сюань Мін / 玄冥, Же Му / 若木 (Сюй Сяобін «Пернаті змії» / 徐小斌 «羽蛇»), матір Сю Жухуа / 虚汝华 та Сань Мао / 三毛 (Цань Сюе «Стара мандрівна хмарина», «Мильна бульбашка у брудній воді») тощо.

У романі «Нотатки про золотий замок / 金锁记» Чжан Айлін остаточно розвінчує «міф матері», створюючи лихий і жорстокий образ «демонічної матері» – Цао Цицяо / 曹七巧. За словами автора, це «наскрізь патологічний персонаж» [11, с. 790], позбавлений будь-якого інстинкту материнства, крихти материнської традиційної етики. Вона не має жодної краплі любові до власних дітей і не лише не прагне до їхнього щастя, але й приносить їх у жертву заради власної помсти. Отож Чжан Айлін уперше надала гострого сатиричного звучання традиційному образу матері, сприяла дисгармонізації та дисбалансу історичному функціонуванню оди матері в китайській літературі. Такі образи матері «врешті дозволили нам в історичному дискурсі тексту розгледіти матір у її цілісності, у

комплексності її натури: темну сторону жіночої особистості, яка завжди була прихована під помпезністю вихвалання її чеснот» [12, с. 325]. Відповідно до рівня виявлення цієї «демонізації» в образі матері ми маємо змогу розглядати безпосередньо такі образи, як вульгарна мати, авторитарна мати, безчесна мати, жорстока мати та мати-шпигунка, мати-чаклунка.

У творах Цань Сюе мати зазвичай виступає надмірно напруженою, байдужою, підступною та лицемірною особою, чаклункою в подобі звіра. Цань Сюе за допомогою фантастичних елементів і вигадки ґрунтовно та критично переглянула традиційний образ «прекрасної матері», їй стала властива гіперболізована потворність і вульгарність. У новелі «Стара мандрівна хмарина» мати Сю Жухуа виступає шпигункою, яка, мов тень, ходить за дочкою, вештається в її кімнаті. Мати зненавиділа дочку до крайньої міри лише через те, що та відмовилася виконати волю матері та наслідувати професію батька-інженера і стала продавчиною фруктів: «发誓要 搅得她永远不得安宁» [13, с. 25]. Присягаюся, що ніколи не дам їй спокою в житті. Ба більше, за будь-якої нагоди завжди жалілася людям: «这家伙要了我的命! 真条毒蛇呀! / Ця негідниця згубила моє життя! Гадюка така! [13, с. 25]. Мати Сю Жухуа неприховано радіє із нещастя дочки, і, коли та занедужує на сухоти, мати швиденько вдягає чорний скорботний одяг, пов'язує голову чорною хусткою та йде святкувати. За життя мати постійно закидає у вікно доньки камінці із записками, погрожує їй, залякує її, намагаючись таким способом відплатити їй. В оповіданні «Хатинка на пагорбі» на обличчі матері впродовж дня не сходить фальшива посмішка, «恶

狠狠地盯着我的后脑勺 / її хижий вовчий погляд просвердлило мою потилицю», «一直 打注意要弄断我的胳膊 / вона постійно виношує намір зламати мені руки» [14, с. 14] лише через те, що звук шухляди, яку відкриває «Я», зводить її з розуму. Такий тюремний нагляд і шпигунство за кожним рухом «Я» спонукає «Я» шукати порятунку в хатинці на пустельному пагорбі.

Такі далекі від традиційного образи матері виявляються важкими для сприйняття суспільством, однак «вони існують, і вони реальні» [15, с. 190].

Висновки. Одним із ключових і найцікавіших у теорії К.-Г. Юнга є архетип Великої Матері, який здатен виявлятися в безлічі форм та образів. Цей архетип може містити в собі як позитивні, так і негативні конотації та розкриватися у своїй суті відповідно як дещо добре, любляче, священне або ж як темне, тасмниче, містичне, те, що вселяє жах. Мотив матері та материнського у світовій літературі загалом і в китайській зокрема невичерпний, це дає змогу простежити видозміну зображення образу матері в різні епохи. Архетип-образ матері в китайській літературі пройшов шлях від сакралізації до демонізації, і його радикальна видозміна була пов'язана переважно з розвитком психоаналітичних теорій особистості, популяризацією феміністичних ідей. Зображення «демонічної матері» в китайській жіночій літературі було втілене шляхом проектування результатів власного самоаналізу письменниць. Поведінка такої матері виявляє її внутрішньопсихічні конфлікти, породжені суспільством, які знаходять свою зовнішню компенсацію в таких її рисах, як потворність, лицемірність, егоїстичність, бунтарство, мстивість, безчесність тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Юнг К.-Г. Душа и миф: шесть архетипов. К.: «Государственная библиотека Украины для юношества», 1996. 384 с.
2. Юнг К. Структура психики и процесс индивидуации. М.: «Наука», 1996. 269 с.
3. 李玲. 中国现代文学的性别意识 / 李玲. - 北京: 人民文学出版社, 2002. 258 с.
4. 王虹艳. 向历史书写的挑战 / 王虹艳. // 鸭绿江. 2001. № 12.
5. 崔宗超. 反思现当代女性文学中的“恶母”形象 / 崔宗超. // 高等函授学报 (哲学社会科学版). 2007. № 12.
6. 王蒙. 文学三元. 文学评论 我的文学观 / 王蒙. - 上海: 上海社会科学院出版社, 1987. 340 с.
7. 恩格斯 Ф. Походження сім'ї, приватної власності і держави. У зв'язку з дослідженнями Льюїса Г. Моргана. К. Маркс, Ф. 恩格斯 Твори. Т. 21. К.: «Політвидав України», 1964.
8. 寿静心. 母性神话的结构与重建 / 寿静心. // 中华女子学院学报. 2006. № 5.
9. 翟瑞青. 现代作家笔下的母爱阐释 / 翟瑞青. // 东岳论丛. 2006. № 5.
10. 楚爱华. 明清至现代家族小说流变研究 / 楚爱华. - 济南: 齐鲁书社, 2008. 375 с.
11. 张爱玲. 自己的文章 / 张爱玲 // 张爱玲文集 / 张爱玲. - 合肥: 安徽文艺出版社, 1998. 1557 с.
12. 林丹娅. 当代中国女性文学史论 / 林丹娅. - 厦门: 厦门大学出版社, 2003. 349 с.
13. 残雪. 残雪自选集 / 残雪. - 海口: 海南出版社, 2004. 66 с.
14. 残雪. 山上的小屋 / 残雪 // 苍老的浮云 - 残雪文集第一卷 / 残雪. - 长沙: 湖南文艺出版社, 1998. 477 с.
15. 唐文标. 张爱玲卷 / 唐文标. - 北京: 文艺图书公司, 1982. 352 с.